

згадаймо

Тамара ШЕВЧЕНКО

Історія одного процесу

З щоденника Лалії. (Фрагменти)

Передісторія

1972 рік... Для мене і моєї сім'ї це був страшний час. Мого чоловіка, Іванова Святослава Павловича, вигнали з Держкіно за те, що він "пробивав" на кіностудії імені О.Довженка так зване поетичне кіно. Геніальну людину і талановитого режисера Сергія Параджанова цькували за те, що він, продовжуючи традиції Олександра Довженка, створив свій фільм "Тіні забутих предків".

Колишній голова Держкіно Святослав Іванов ходив без роботи, а Сергія Параджанова судили і дали 4 роки. Як і багато інших друзів Сергія Йосиповича, я тяжко пережила той несправедливий закритий суд: разом з іншими стояла під дверима суду, чула схвилюваний голос Сергія Йосиповича. Мене проганяли солдати і "хлопці у штатському" з КДБ. І плакала разом з усіма, а потім бігла за "чорним вороном", на якому везли Сергія Йосиповича, так і не побачившись з ним.

...Я і є той самий Лалія, який відразу після процесу написав ці записки, написав тому, що інакше помер би з горя й туги. Ніхто не думав, що Сергій Йосипович вижи-

ве і повернеться. За наказом Шербицького режисера перевозили з одного табору до іншого, намагаючись вбити закладену в ньому Богом люблячу душу. Але сила добра і людинолюбства у цієї людини була така величезна, що вона перемогла зло.

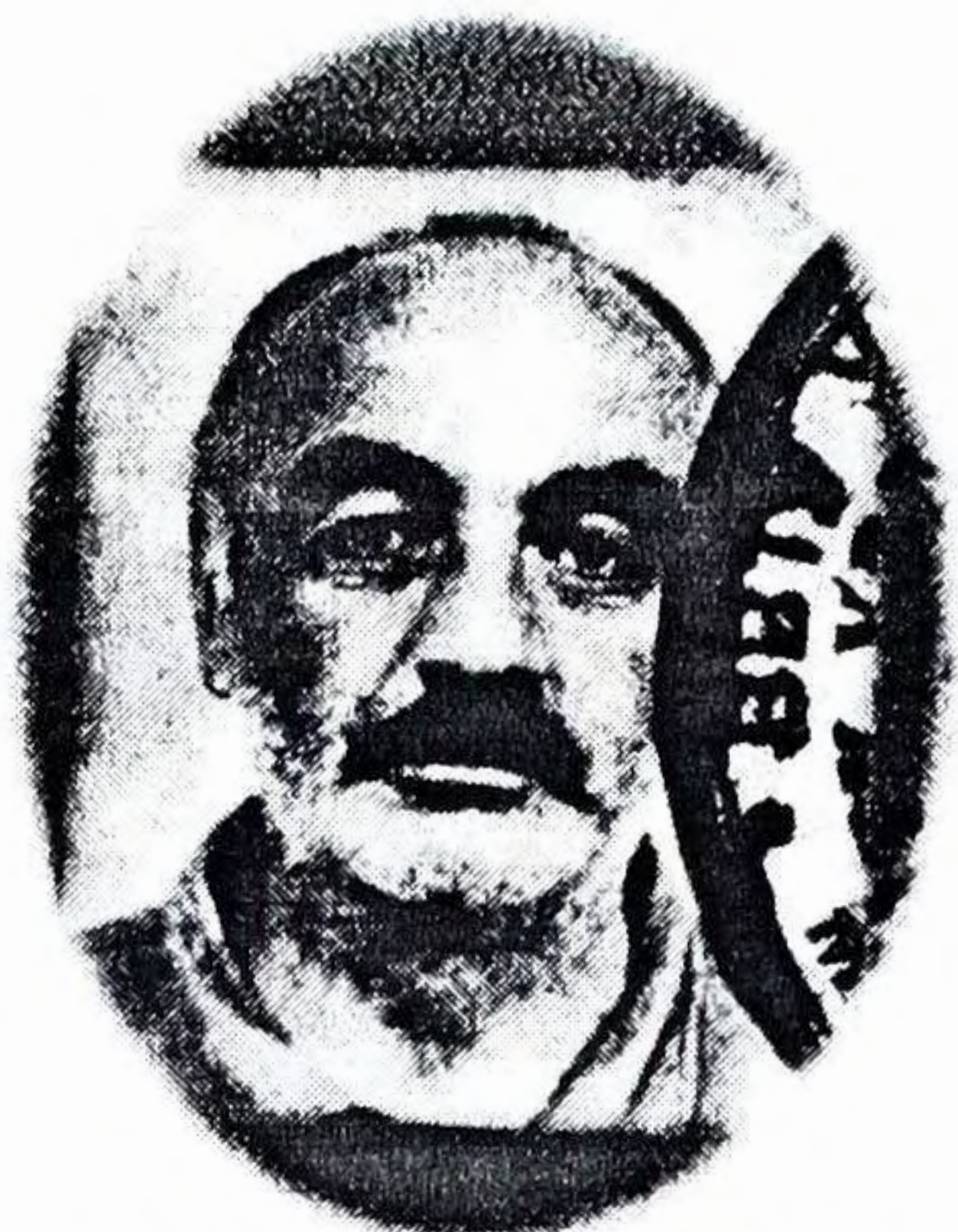
А я написала свої п'ять "Параджанівських блокнотів", як називали їх мої домашні, й заспокоїлась, почала писати листи в ув'язнення. Але мій чоловік турбувався - а раптом знайдуть? І, поклавши "блокноти" в яуф, закопав їх на горі в Халеп'ї, де у нас була хата. Після смерті Святослава я відкопала блокноти, але так і не показала Сергієві Йосиповичу, поїхала на Алтай. А коли повернулася, було пізно - Сергій Йосипович помер від тієї ж хвороби, що й мій чоловік.

Так і не дізнався він у своєму земному житті, як любив його якийсь Лалія. Але все продовжується, і життя не має кінця, і він, Сергій, звичайно, вже все прочитав там, в Безкінечності, тому, я думаю, і всім іншим можна прочитати "записки Лалії".

...Квартира виходила на площу Перемоги - внизу гуркотіло запилене місто. Але Ви завісили вікна шторами і створили свій світ. Незвичайний натюрморт, несподівана композиція з квітів і речей, портрет з кольорових скалок скла. На дверях дзвіночки, у ванній кімнаті порожня позолочена рама і над нею квітка, розкриєш дверці кухонної

шафки, а вона вся обклеєна старовинними фотографіями - обличчя тих, що давно пішли, обличчя з іншого часу: чоловік з аксельбантами на плечах, з орлиним профілем і гордо посаженою головою, високочолий окатий юнак у фракі, красуня, затиснута у чорні шовки, що дивиться на тебе з-під крилатого капелюшка-квітки. Ваші речі, безу-

мовно, живі. Рухаються, ніколи не прив'язані до одного місця, сьогодні так, а завтра зовсім по-іншому. Ви у них вкладали стільки любові й свого смаку, що вони олюднилися й по-своєму заговорили. Тому і йшли люди - йшли насичуватися, йшли відчутти себе добрішими й глибшими. Вам десять років не давали роботи, Вас за життя похова-

*"Його позбавили свободи за те, що він був вільний".
(Белла Ахмадуліна).*

ли, а Вам необхідно було творити. Талант переливався через край, талант накривав Вас з головою - і Ви рухалися серед своїх речей, міняли їх місцями, переставляли, обновляли, створювали безкінечні інтер'єри... Вся квартира була пронизана творчою енергією, її випромінювали не тільки Ваші сонячні очі, а й невеликі, м'які руки, гнучкий музикальний голос і всі Ваші рухи, вся швидка, легка постать. Ви щедро роздаровували ідеї, сипали знахідками і відкриттями. Ви не скупилися віддавати, Ви від цього ставали багатшими.

Параджанов читав сценарії, дивився матеріали фільмів, допомагав їх монтувати і завжди, як дитина, радів чужій удачі й переживав, і відчував себе нещасним, торкаючись до бездарного. Заздрість була йому чужою, тому, я думаю, і відкривалися йому назустріч людські душі. Художники і режисери, письменники і поети, скульптори і музиканти, і навіть авіатори, і навіть міліціонери, і просто двірник, і просто солдат, звичайна рядова людина завжди збагачувалась, потрапляючи до його квартири. Він їх усіх любив і так само творив, як свої речі. Є нелюди і людинолюби. Параджанов належав до жадібнolюбів і в чомусь повторив поета Максиміліана Волошина. Слова, сказані Олександром Федоровичем Коні про Волошина, можна цілком віднести і до нього: "Природа дала йому невимовний дар: сидять за столом зовсім мертві люди,

тліючі вуглини. І раптом приходить Він, бере їх до себе на долоню, дмухнув - і вони засяяли. І от уже бушує полум'я. Він цікавився кожним, і цей кожний скидав усе лушпиння, все наносне, і несподівано оголялося прекрасне, потаємне".

І ось зараз вони стоять, ці люди, нещасні, безпомічні... Суд закритий, за щільно зачиненими дверима Ви і Вас у чомусь звинувачують...

В коридорі, біля стіни, застигла Ваша колишня дружина Світлана. Вона схожа на мадонну: точений ніс, випуклий лоб, струнка шия, голубі очі з ледь припухлими повіками і дві сльозини на біло-рожевому лиці. Все класично красиво і нагадує старовинний гобелен, що висить у Вашій кімнаті.

Тут же сидить висохла дама в хутрах - художниця Лідія Байкова, і тендітний, чорноокий, схожий на хлопчика режисер Мишко Беліков і зарослий бородою скульптор Фуженко і сіроокий, з блідим, порізаним глибокими зморшками, хоча й молодим обличчям, відомий в Україні скульптор Рапай. Все це свідки, вони повинні давати свідчення і говорити якісь слова про людину, яку судять. Але вони і друзі, закохані в підсудного, так само, як я... І їх викликали свідками?

- Значить, все обійдеться, - говорять вони, - значить справедливість восторжествує, інакше нас не брали б у свідки. Так, так, це непорозуміння, суд виправдає його.

Я уважно дивлюся на них, мені здається, що це сон, - адже зовсім недавно вони сиділи на зручній дубовій лаві, а не на цих страшних казенних стільцях і за їхніми спинами не було сірої стіни, а стояли квіти. Вони пили червоне вино і їли саціві з горіхами. А підсудний тоді був господарем. Смаглявий, випромінюючи веселощі, він підсипав гостям створену ним їжу і дуже радів, коли вони захоплювалися його кулінарними здібностями.

Я швидко йду по коридору, зараз, зараз увійду, розчахнувши двері, гукну:

- Сергію Йосиповичу, рідний, чому Ви тут? Ви, найталановитіший кінорежисер, добра, чесна людина - під вартою? Під замком? Ходімо скоріше, там, за дверима, на Вас чекають друзі. Всі тут зібрались і всі страшенно за Вами скучили.

Відпустіть його, хіба ви не бачите, це ж Параджанов! Він ніколи нікому не заподіяв зла, і його не можна ізолювати від людей. Він потрібен їм.

Та не встиг ще підійти до дверей, а переді мною вже солдат. Я показав на двері - "дозвольте хоча б посидіти тут, щоб почути голос..." Солдат, синьоокий молодий хлопчина (очевидно, призвався відразу після десятого класу), відповів співчутливим поглядом.

- Не можу, - пошепки, по складах, вимовляє він і непомітно кизає в бік того, що сидить на стільці навпроти заповітних дверей. Це людина в цивільному із закрученими кільцями тонкими вусиками, немов би проціджує мене через гострий прищур своїх сірих очей.

Ага... "Сатана тут править бал", Вас судять чорти. Тепер я бачу, як їх багато. Кімната, що поруч з приміщенням суду, набита людьми в цивільному. Вони розпоряджаються солдатами, контролюють суд, зустрічають і проводжають свідків. Пришита Вам кримінальна стаття - фікція, Ваша справа ведеться руками Пекла.

Яким чином потрапили Ви в чорний вир? Адже Ви завжди були позаним і ніколи не накопичували злоби, і не прагнули до руйнування? Роль зловмисника і бунтівника - не Ваше амплуа, Ви були творцем і нагромаджувачем усіх цінностей мистецтва. У Вашому домі дзвеніли дзвіночки всередині, а не зовні. То чому все це сталося? Парадокс! Після фільму, який приніс Параджанову світову славу, після грандіозного успіху "Тіней забутих предків", - почалися всі біди.

(...)

Коридором ішов червонопикий здоровань років тридцяти семи. Випите лице з бігаючими очима. Його лякали наші очі. Ми старались убити негідника-лжесвідка поглядами. Його найняли, щоб звести наклеп на Вас. Він повинен був засвідчити, що режисер Параджанов згвалтував його - тридцятисемирічну "дитину"! "Дитину", зростом на три голови вище самого "гвалтівника". Важко було вигадати щось парадоксальніше. Суд діяв під грубим тиском і був позбавлений навіть елементарної фантазії! Вам висували найбезглуздіші звинувачення. По місту бродили чутки - одна неймо-

вірніша за іншу. Судять за те, що брав ікони з церков під час зйомок. Ні, знайшли валюту! Ні, за гомосексуалізм! Неправда, він поширював сифіліс і спекулював. Ні, є лист від батьків - згвалтування семирічної дитини.

В Московську Спілку кінематографістів і на Київську студію Довженка прийшов лист, що підтверджував цей наклеп і ганьбив Вас в очах громадськості.

Параджанова закидали брудом, щоб позбавити захисту, щоб він втратив друзів, щоб усі від нього відвернулися.

Чотири місяці тривало слідство - і от яскраворуде, брехливе дерево звинувачення стояло голе. Листок за листком опадали чорні вимисли.

В наявності був документ, який свідчив, що Ви повернули церквам усі ікони.

Валюта виявилась усього-навсього однією старовинною монетою, яку подарував Вам фанат-колекціонер.

Все Ваше майно в квартирі оцінили в 800 карбованців і, таким чином, звинувачення в спекуляції теж відпало.

Медична експертиза відкинула звинувачення у захворюванні сифілісом.

Лишилась 22 стаття - гомосексуалізм. Але це дуже мало - рік умовно! І от Вам терміново "шиють" нове звинувачення - згвалтування, тільки не семирічного, а 37-річного, заляканого слугами пекла негідника.

(...)

Солдат робить нам знак - можна підійти. Я прикладаю вухо до дверей - Ваш голос - пристрасний, схвилюваний. Він пронизує мене, як давно забута улюблена музика. Не можу розібрати слів, тільки вібруючі, такі щирі інтонації - і раптом лють:

- Так, так, згвалтував! І його, і вас, і вас! Я згвалтував усіх, хто сидить переді мною: суддів, і свідків. Всіх, всіх!

Мовчання...

Потім спокійний голос Вашого адвоката:

- Сергію Йосиповичу, заспокойтесь, ця людина - негідник.

- Ні, ні, він хороший хлопець, всі хороші, це я, я - негідник.

- Він у неосудному стані, - шепче Мишко Беліков, що слухає по-

руч зі мною. - Треба зупинити засідання суду, чому адвокат не пояснить, чому не перерве!

Ніхто з нас цього не знає. Сестра Параджанова Рузанна Йосипівна уклала угоду з московським адвокатом Вітвінським. Але слідчий Сергія Йосиповича запротестував - він прикинувся чесною людиною, що гаряче співчуває своєму підопічному. І Ви, звичайно, клінули на цю вудочку. По-хлоп'ячому наївний і довірливий, Ви повірили слідчому. Мало того - закохалися в нього! Звідси пішло багато бід - слідчий звів наклеп на Вашу колишню дружину, Вашу сестру, друзів. Він сказав, що всі вони повірили у те, що Ви винні, й відвернулися від вас.

Треба знати Параджанова! Запальний, імпульсивний, як примхлива весна... Він замкнувся в гордині й відмовився від побачення з близькими. Все було зроблено для того, щоб вирвати у Вас згоду на київського адвоката! Хто він такий, цей молодий хлопець Тарас Довженко? Просто підставна особа чи, справді, порядна людина? Поки це залишається загадкою. Факт очевидний - Параджанов губить себе, він нічого не розуміє, - він захлинувся від образи і сліпої люті.

- Так, так, - кричите Ви. - Я поганий! Так, так, всі хороші. Тільки я поганий. Тільки я!

Ніхто не перервав засідання.

Ваші викрики заносяться до протоколу. На папері вони позбавлені люті, емоційних інтонацій, іронічного забарвлення. На папері вони втратили підтекст і читаються як визнання звинувачуванню власної вини. І голова суду, і судді, й прокурор, і адвокат, - всі це розуміють, але не зупиняють Вас, а спішать записувати.

(...)

Та ось клацнув замок, двері відчинилися, до машини йдуть голова суду, судді, прокурор. Вони не дивляться на нас... Невже вони не зрозуміли, що творять страшний злочин?..

З'явився адвокат, чорноокий, кучерявий хлопчина з маловиразним обличчям. Голос тихий. Всі кинулись до нього.

- Він сам себе губить, - сказав адвокат. - Коли я прийшов до ізолятора і побачив його обличчя, я був вражений. На ньому був хрест, обличчя Христа. Я зрозумів - над цією

людиною фатум, він невблаганно іде до загибелі і врятувати його ніхто не може...

Я сам так думав і так відчував, але в мені все збунтувалось. Який же ти адвокат, якщо заздалегідь бачиш загибель свого підзахисного? Ні, я боровся б, я б захищав до кінця. А ти ведеш його до хреста і подаєш цвяхи, які заб'ють йому в руки.

(...)

...Сьогодні оголосять вирок... Ваша сестра Рузанна Йосипівна, і скульптор Фуженко, і Михайло Беліков, який пристрасно Вас любить, і художник Григорій Гавриленко, і ще багато інших людей прилипили до стільців, які стоять вздовж стіни в коридорі, витягли шиї до дверей і застигли. Виходить огрядний, тлустий Голова суду.

- Чого ви тут сидите? - приязно усміхається він. - Приходьте о 4-ій годині, ми всіх запросимо на зачитання вироку. Не мучтесь марно, суд закритий, але за законом на винесенні вироку можуть бути присутніми всі...

Він знову радісно заусміхався:

- Ну, ну, йдіть. Не бійтеся, я не буду вас обдурювати.

Ми виходимо в сквер до фонтана.

(...)

Двері штовхнули мене в груди. Я навіть не почув, як вони відчинились. Юний солдат зупинився на порозі, невміло підняв гвинтівку на плече, невміло зробив суворе обличчя.

- Хто до Параджанова? - запитав він.

- Всі! - закричали ми.

- Виберіть п'ятьох і можете пройти.

Всі кинулися до дверей.

- Тільки п'ять! - округлив очі солдатик. - Розумієте, тільки п'ять!

- Як? Чому?

- Порушення закону! Не маєте права! - почувись вигуки.

- Ви втрачаєте час, - сказав страж. - Там зараз зачитують вирок, там оголосять, що до вашого ув'язненого ніхто не прийшов...

Вперед вийшла кругленька Ваша сестра Рузанна Йосипівна, її чоловік, Ваша колишня дружина Світлана. Потім ми переглянулися, не змовляючись, поступаючись цим дорожнім правом один одному. Трудно було визначити, хто був

ближчим Вам, кого Ви хотіли б бачити зараз насамперед. Зрештою, нерішуче потоптавшись, ми виштовхнули вперед Вашого улюбленого учня Мишка Белікова і режисера-вірменина Рому Балаяна. Вони, наші посланці до Вас, пішли на вирок, а нам вдалося прорватися в коридор. Ми стояли спереду. Солдати з піднятими гвинтівками охороняли двері й нікому не дозволяли підійти ближче. Запала моторошна мовчанка. Всі чекали.

Несподівано двері зали суду відчинились. У тишу врізався плач і стогони. Чоловік витягнув з кімнати Рузанну Йосипівну, що плакала і билась в істеричі. Ми кинулись до них, але солдати виставили вперед гвинтівки і не підпускали нас підійти ближче до дверей.

- Не можна! Наказ!

- Води! - кричав чоловік Рузанни. - Їй погано! Води скоріше, в неї хворе серце.

Хтось кинувся по воду, принесли склянку, простягаючи здалеку. Солдат не підпускав підійти ближче. Чоловік Рузанни Йосипівни тримав зомлілу дружину на руках і теж не міг взяти склянку.

- Що ви знущаетесь! - закричала жінка в голубому. - Вона ж може померти. Вона відомий учений, хімік, доктор наук. Дозвольте передати воду.

- Не можемо, наказано не підпускати нікого до дверей, - зляканим голосом повторював солдат, і в нього тремтіли губи.

- Підійди і візьми сам, - закричав я. - Чого ти стоїш, як остолоп?!

Солдат здивовано подивився на мене, потім зробив кілька швидких кроків, узяв валідол, воду і знову метнувся на свій "почесний пост". Чоловік поклав Рузанну Йосипівну на стільці, дав їй валідол, воду, почав розтирати скроні. Через кілька хвилин вона піднялась і знову заридала.

- Відведіть мене, відведіть, - кричала вона. - Я не хочу бути під цими страшними дверима.

Опираючись на чоловіка, вона підійшла до нас, і ми всі разом добровільно вийшли у вестибюль.

- Ой, не можу, - плакала Рузанна Йосипівна. - Він такий блідий, худий, такий строгий і чужий. Він - як смерть, він - як смерть... Хто сказав, що він гарно виглядає? Адже це вже не він, це не Сергій Параджанов.

Жінки, що скупчились довкола Рузанни Йосипівни, теж заплакали.

- Такий маленький, а навколо солдати. Навіщо його охороняють? Хіба він вбивця, хіба він бандит? - продовжувала голосити Рузанна Йосипівна. - Навіщо я, дурна, пішла туди? Навіщо завдала йому жалю? (...)

Через кілька хвилин вийшли ті, хто був присутній на суді.

- П'ять років строгого режиму!

Ми охнули. Це було вбивство. Голод, хвороби, найважча фізична праця на рудниках чи на кам'яних кар'єрах і на додачу до всього така огидна стаття: засуджених за гомосексуалізм зневажають в'язні в таборах, їх б'ють, над ними знущаються. Чорні все продумали, помста була страшною...

Очі скульптора Сенкевича наповнились слізьми.

- Він не витримає, йому нізачо не витримати. З його охайністю, з його ніжністю і раптом... Потрапити туди.

- Не смій так говорити, Юлю, - злякався його товариш, теж скульптор, Михайло Грицюк. - У нього невичерпний внутрішній потенціал, Серго важко зламати, його серце, як сонце.

- Яке жахіття, - підняла свій виточений профіль Ваша колишня дружина Світлана Щербатюк. - Ми всі свідчили про його чистоту, чуйність, ми говорили стільки гарних слів, а наші свідчення, свідчення всіх його друзів зачитали навпаки. Добре, що Сергій чув, коли ми говорили, а то б він подумав...

- Ось чому вони нас викликали як свідків, - прошепотів Мишко Беліков. - Щоб сфабрикувати ці брехливі, підлі документи, а потім сказати, вже якщо друзі так свідчать, то...

- Чому ж ви мовчали, коли їх зачитували? - запитав я. - Чому не крикнули - це неправда, це - наклеп.

- Нас би вивели, - холодно сказав Роман Балаян. - Як Рузанну Йосипівну.

- Він стояв такий маленький, такий беззахисний, а довкола нього солдати з гвинтівками, - знову заплакала Ваша сестра.

- Треба негайно писати папір, треба оскаржити, що нічого такого ви не свідчили... - крикнув я.

- Я вто-ми-лась, - простогнала

Світлана Щербатюк. - Я не створена для барикад.

Інші роздивлялись землю, інші мовчали.

Я різко повернувся, швидко пішов.

"Навіщо витрачаю час, адже Вас можуть відвезти. Мабуть, вже виводять, саджають в машину", - я побіг. За спорудою суду були масивні залізні ворота, що вели у двір. Там чекало кілька чоловік. Я теж став тягнути шию, я теж заглядав у щілину. Несподівано всі відсахнулись.

- Везуть, - нервово мовила жінка в голубому пальті. - Невже не попрощаємось?

Ворота повільно відчинялись.

Машина-будка щільно закрита. "Чорний ворон" - так їх називають, "чорний ворон" і Ви всередині? Це - сон.

- Серьожа, ми - тут, Серьожа! - крикнула жінка в голубому.

Машина набирала швидкість. Я не відставав, розбризкуючи калюжі, мчав поряд.

Я захлинався слізьми, я кричав, кричав, не пам'ятаючи себе, нічого не розуміючи.

- Серго, зупинись! Я з тобою! Я - разом! Я - такий же кримінальний. Почекайте!

І не витримав швидкості, мене кинуло під якесь дерево, я - упав.

От і все. Ви пішли з мого життя. Назавжди!? Час покаже... А поки я, Лалія, спав, спав, обхопивши стовбур каштана, спав так, наче мене вбили теж.

С.Параджанов.
Персонажі "Інтермеццо" -
фільму, який не відбувся.

